

**GLOBAL KLIMAT ÓZGERIWI HÁM ARAL TEÑIZI MASHQALASÍNÍN
AWÍL XOJALÍGÍNA TÁSIRI**

Sultashova O.G.,

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Abdullaev T.,

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Imanmurzaev A.Q.,

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Baxramova G.B.,

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15169301>

Klimat ózgeriwi Ózbekstanda aktual máseleге aylandı. Mámleketimiz ıssıxana gazları shıgındıların 2030-jılğa shekem sezilerli dárejede kemeytiw tárepdarı jáne bul maqsetlerge erisiwde jaslardın roli zárúrli áhmiyetke iye. Birlesken Milletler Shólkemi Rawajlanıw Programması (BMTTD) hám Ullı Britaniya Sırtqı jumıslar hám rawajlanıw departamentiniń (FCDO) “Oraylıq Aziyada klimat qawipsizligin támiyinlew boyınsha siyasiy háreketler” qospa joybarı sheńberinde Ózbekstan joqarı oqıw orınları studentleri ushın “Klimat ózgeriwi boyınsha ózara kelisiwler hám COP 26 nátiyjeleri” onlayn kurs islep shıgıldı. Mağlıwmatlarğa qarağanda, janılğı nátiyjesinde hawanın pataslanıwı hár jılı 7 millionnan aslam adamdın erte ólimine alıp keledi. Jerdegi tábiyiy shárayattın jamanlasıwı sapasız azıq-awqat, suw hám hawa sebepli kesellik kóbeyiwine sebep boladı. Maselen, «Ekstremal hawa rayı hádiyseleri — dúbeley, sel, suw tasqını hám ıssılıq tolqınları millionlap adamlardıń ómirine unamsız tásir kórsetpekte. Bir gana 2021-jılda Qıtay, Indiya, Pakistan, Vetnam, Kanada, Germaniya, Belgiya hám basqa kópshilik ayaqlarda xalıqqa awır ziyan jetkergen iri hádiyseler júz bergen bolıp sonın natijesinde mıńlağan adamlar ziyan kórgen¹». Pútkil dúnya shıpakerleri pikirine bola, insan salamatlıǵı klimat ózgeriwi nátiyjelerin jumsartıw, talqılanıwshı «COP26» sammitiniń tiykarǵı temasına aylanıwı kerek. Házirgi waqıtta pútkil dúnya juzinde antropogen hám tábiyiy faktorlar tásirinde Jer klimatınıń global ózgeriwi dúnya jamiyetiniń dıqqat orayında turǵan úlken bir mashqalalardan desek qátelespegen bolamız. Usı mashqalalarğa qaray otırıp jáhände usı baǵdardaǵı izertlewlerge, atap aytqanda, global ısıw hám insan iskerligi nátiyjesinde gúzetilip atırǵan klimat ózgeriwine baylanıslı halda hawa temperaturası hámde jawınlardıń keńislikdegi bólistiriwi hámde waqıt dawamında

¹ WMO Statement on the State of the Global Climate in 2017. WMO-No. 1212. WMO, Geneva, Switzerland, 2018. 35 pp.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

özgeriwsheñligi prinsipların anıqlawğa, sondayaq qurğaqshılıqtıń júzege kelıwı, shólleniw hám usı özgerislerdi anıqlawğa úlken áhmiyet berilip atır.

Izertlew metodları: Ilimiy jumısımızda matematikalıq statistikalıq usıllar, arifmetikalıq, korrelyatsion hám regression analizler, kartalastırıw usılları, qollanılğan izertlew jumısları 2020-2021, 2022-2025 jıllar ishinde júrgizilmekte. Izertlew jumısları marshrutlı júrisler arqalı stacionar hám yarım stacionar jaǵdaylarda alıp barıldı.

Usı klimatlıq kórsetkishler, ásiyese, qurğaqshılıq hám yarım qurğaqshılıq ayaqlarda qorshaǵan ortalıqtıń oǵada zárúrli faktorları esaplanadı. Bul faktorlar birge ekologiyalıq sistema hám uluwma xalıqtıń turmıs iskerligine regionlıq kólemlerde sezilerli tásir kórsetedi. Atmosfera cirkulyatsiyası region kóleminde landshaft hám klimatdı formalandırırshı wazıypalardı atqaradı. Dúnyada regionlıq atmosfera cirkulyatsiyasınıń klimat ózgeriwine hám hawanıń pataslanıwına tásirin bahalaw aktual wazıypa esaplanadı. Respublikamız ǵárezsizlikke eriskennen soń, qorshaǵan-ortalıqtı qorgaw máselelerine hám awıl xojalıǵı salasın jedel rawajlandırırwǵa bólek itibar qaratilmaqda hámde bul tarawlarda keń kólemlı ózgerisler ámelge asırılıp atır. Ózbekstan Respublikasınıń rawajlandırırwdıń bes ústin turırshı baǵdarları boyınsha Háreketler strategiyasında “Global klimat ózgeriwi hám Aral teńizi qurıb qalıwıń awıl xojalıǵı rawajlanıwı hámde xalıqtıń turmıs iskerligine unamsız tásirin jumstırır boyınsha sistemalı ilajlardı kóriw” boyınsha zárúrli wazıypalar belgilep berilgen. Soǵan muwapıq, atap aytqanda, regionlıq atmosfera cirkulyatsiyasınıń Respublikamızdıń hár qıylı ayaqlarında klimat ózgeriwine hám atmosfera hawasınıń pataslanıwına tásirin bahalawǵa jóneltirilgen ilimiy izertlewler zárúrli áhmiyetke iye boladı.

Global kólemdede dúnyanıń ayırım ayaqları shegaralarında, tiykarınan, Orta Aziyada, atap aytqanda, Ózbekstan klimatı ózgeriwlerin izertlew kóp sanlı ilimiy islerge baǵıshlangan. Dúnya kóleminde klimat ózgeriwi boyınsha húkimetler-ara pikirler toparı (IÓHEG) ilimpazları, sonıń menen birge P.D.Jones, T.J.Osborn, J.Blunden, P.Brohan, N.Cahill, G.Foster, J.Kennedy, I.Harris, S.F.B. Tett, S.Rahmstorf, A.C.Parnell, P.M. Kelly, C.M.Goodess, T.R. Karl hám kóplegen ilimpazlar hám basqalar tárepinen orınlangan ilimiy izertlewleri bizlerge belgili bolıp esaplanadı. MDH mámleketlerinde usı mashqalanı izertlewge M.I.Budiko, Yu.A.Izrael, G.V. Gruza, K.Ya.Kondratev, V.F. Loginov, A.P.Kuznetsov, O.G. Soroxtıń, I.Ye. Frolov, Z.M.Gudkovıch, V.P.Karklın, V.M.Smolyanitskiy, N.I.Yakovleva hám basqalardıń jumıslarına arnalǵan. Oraylıq Aziya regionında klimat ózgeriwi máseleleri menen Y.Chen, H.Deng, B.Li, Z.Li, J.Yao, Q.Yang, X.Shi, X.G.Dai, K.M.de Beurs, G.M.Henebry, B.C. Owsley, I.N.Sokolik, M.W.Williams, V.G. Konovalov *Izmenenie klimata i bezopasnost'*, 2018, Arushanov

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

M.L., Tleumuratova B. S., 2012, BrownD., CabbageM., McCarthyL., NortonK, 2016, Climatechange, 2019, hám basqalar shug‘illangan. Kópshilik alimlarđın atap aytqanda V.E.CHub (izmenenie klimata i ego vlenie ne gidrometeorologicheskie protsessi. Tashkent 2007), S.G.Chanischeva O.Subbotına «Klimat priarale» miynetinde Aral boyı atmosfera sirkulyaciyası meteorologiyanıń rejimleri hám olarğa antropogen faktorlar tásirin qarap shıqqan. Klimat ózgerisi shegara bilmeytuğın mashqala ekenligin esapqa ala otırıp, dúnya júzi alımları qollanıp atırğan usıllardı úyreniwde alıp barılıp atırğan ilimiy hámde ámeliy miynetlerdıń tolıq mazmun-a’hmiyetin xalıqqa jetkerip beriwimiz kerek dep oylaymız.

Awıl xojalıǵında bolsa usı aymaq klimatınıń ózgerisin esapqa ala otırıp yaǵniy qàwipli meteorologiyalıq hàdiyselerdi baslanıwın hám tákirarlanıwın esapqa alǵan halda awıl xojalıǵına tiyisli usıllardı ilimiy tiykarlangan halda dälillep beriwimiz kerek. Házirgi waqıtta Qaraqalpaqstan aymaǵında júz berip atırğan ekologiyalıq mashqalanıń sheshiminde insan hám tábiiyat arasındaqı baylanıslardı ieararxiyalıq basqıshda kórip shıǵıw aqılǵa múwapıq bolıp esaplanadı.

Biz óz ilimiy jumısımızda ilimiy, statistikalıq, kartografiyalıq oqıw àdebiyatlarınan hám internet materiallarınan paydalanamız. Sonı da atap ótiw kerek, respublikamızdıń ekonomikalıq reformaların jaqsılawda, awıl xojalıǵınıń bunnan sońǵı basqıshların àmelge asırıwda, xalıqtıń azıq-awqat ónimlerine bolǵan talapların jàne de tolıq qandıırıwda jer baylıqlarınan ónimli hám aqılǵa muwapıq paydalanıw oǵada úlken àhmiyetke iye. Jerden ilim-pàn kórsetpeleri tiykarında nàtiyjeli paydalanıw, onıń qorǵalıwıń durıs tàmiiyinlew, awıl-xojalıǵı rawajlanıwınıń tiykarǵı faktorlarınan biri bolıp esaplanadı. Hám memizge málim bolǵanıday házirgi dàwirde ilim pàn aldında turǵan bir qansha mashqalalar óz sheshimin kútpekte. Solar qatarında klimattıń keskin ózgerip ketiwi biziń planetamızdıń, sonıń ishinde Orta Aziya regionları aldında turǵan hám tereńnen úyreniliwi kerek bolǵan úlken globalıq mashqala bolıp esaplanadı.